

УДК 316.621:316.624

**ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "АКТИВНІСТЬ"
У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ****Наталія Ковтун***Житомирський державний університет імені Івана Франка, кафедра філософії
10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська 40, e-mail: miller-melnik@ukr.net*

Розглянуто еволюцію поняття "активність" у контексті розвитку вітчизняної соціально-філософської парадигми дослідження суспільних явищ. Визначено основні сфери його застосування у природничонауковій і соціогуманітарній сферах. Особлива увага зосереджена на аналізі співвідношення між активністю і реактивністю, активністю та діяльністю.

Ключові слова: активність, реактивність, соціальна активність, індивід, суспільство.

У сучасному глобалізованому світі ефективні суспільні перетворення неможливі без формування високого рівня соціальної активності індивіда й суспільства загалом. Залежно від рівня соціокультурного розвитку індивід на основі вибору напрямку діяльності може реалізуватися у різних сферах соціальної буттєвості. Інтенсивність його діяльності в соціальному середовищі залежить від активності як внутрішньої спрямованості на перетворення світу. У контексті цього важливе з'ясування співвідношення між поняттями активності та діяльності через дефініціювання їх змісту у межах соціально-філософського аналізу.

У науковій парадигмі феномен активності став предметом ґрунтовного аналізу у сфері філософських і психологічних дисциплін. Важливу роль у дескрипції змісту понять "активність" і "діяльність" мають дослідження у сфері психології М. Бернштейна, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна. У межах соціології і соціальної філософії до вказаної проблематики зверталися К. Альбуханова-Славська, Є. Ануфрієв, В. Мордкович, М. Стадник, О. Якуба. Серед останніх досліджень атрибутивних ознак активності і визначення змісту відповідного поняття заслуговують на увагу напрацювання російських дослідників В. Бехтерева, В. Круглікова, М. Кочерової, А. Моїсєєва, О. Нікіфорова, Є. Платонова, Ю. Шаронової. Утім, визначення співвідношення між поняттями "активність" і "діяльність" не стало предметом системного соціально-філософського аналізу.

Ми маємо на меті визначити аналіз еволюцію поняття "активність" у його співвідношенні з діяльністю у контексті соціально-філософської парадигми наукового пізнання суспільних феноменів. Це завбачує звернення до визначення семантичного значення слова "активність". В українській мові воно є похідним від латинського "aktivus" - дія, діяння, вчинок. В англійській мові слово "activity" вживається у значенні і діяльності, і активності. У вітчизняній науковій парадигмі відповідна дефініція, маючи розбіжні тлумачення, застосовується самостійно і як додаткове поняття у різних поєднаннях. На цій підставі у науковій сфері широко використовуються поняття "фізична активність", "фізіологічна активність", "хімічна активність", "біологічна активність", "соціальна активність", "політична активність", "активність особистості", "активна життєва позиція". У межах філософської парадигми можна вирізнити декілька основних підходів до тлумачення поняття "активність": 1) активність може тлумачитися як

"універсальна, всезагальна властивість матерії, яка є мірою спрямованості діяльності"; 2) "як спонукальний стан об'єкта, що обумовлює зворотню дію на певну дію"; 3) як "здатність матеріальних об'єктів вступати у взаємодію з іншими об'єктами" [10, с. 222]. У такому контексті активність властива усій різноманітності біологічних організмів. Вона супроводжує зародження і розвиток, самозбереження і самовідтворення організмів.

У радянській науковій парадигмі поняття "активність" розроблялося у різних площинах. В філософському й соціологічному контекстах активність стала предметом зацікавленості К. Абульханової-Славської, Є. Ануфрієва, Г. Арєф'євої, М. Берштейна, В. Біленького, О. Якуби. Атрибутивні ознаки, зміст, критерії, механізми, специфіка окремих форм активності стали предметом аналізу А. Андрющенка, Т. Богданова, Т. Лапіної, В. Мордковича, О. Якуби. У названих дослідженнях під активністю, зазвичай, розуміють певну характеристику діяльності, певний тип діяльності - самодіяльність [8, с. 111]. У такій інтерпретації активність розглядається у вигляді характеристики ініціативної творчої діяльності особистості. Водночас активність як міра діяльності розкривається у працях В. Смирнова [13, с. 112].

Непересічну роль у контексті аналізу співвідношення активності та діяльності має введення в науковий обіг "принципу активності" М. Бернштейном [3]. Дослідник розглядав принцип активності у трьох основних аспектах: конкретно-фізіологічному, загальнобіологічному, філософському. Цей принцип виходить з розуміння активності як визначального чинника життєдіяльності організму. Активність протистоїть принципу реактивності, згідно з яким кожен акт-рух визначається зовнішніми стимулами. Реактивність свого часу була ґрунтовно досліджена у детерміністичній матеріалістичній філософії, психології біхевіоризму й фізіології. На відміну від феномену реактивності, принцип активності у радянській філософії був тривалий час незатребуваним об'єктом пізнання. Це пов'язане з тим, що внутрішні суб'єктивні чинники людської діяльності не зовсім вкладалися у діалектично матеріалістичну картину світу, адже їх було важко пояснити лише впливом природної або соціальної необхідності. Відтак, поняття активність, вказуючи на іманентні начала людської поведінки, увійшло у вітчизняний науковий обіг значно пізніше, порівняно з діяльністю. При цьому обидва поняття, відображаючи одну сферу дійсності, тривалий час вважалися як тотожними.

У контексті цього у вітчизняній науковій парадигмі активність тривалий час розглядали невід'ємною складовою діяльності. Крім того, сама діяльність пов'язувалася, починаючи з 30-х років ХХ ст., лише з внутрішніми прагненнями індивіда. У цей період С. Рубінштейн, зберігши наведене розуміння діяльності, здійснив спробу ввести в науковий обіг поняття "активність" для характеристики вищих рівнів діяльності, насамперед мислення. Як один з засновників суб'єктно-діяльнісного підходу у психології дослідник визначив якісні характеристики виявлення активності у сфері буття. Людина, на його думку, включена у буття через власну перетворюючу діяльність. Цей безперервний процес складається з серії ланцюгових реакцій: кожна даність – наявне буття – підривається черговою дією, яка продукує нову даність нового наявного буття, котре підважується наступними діями людини [12, с. 338]. В людині, включеній в ситуацію, є щось, що виводить її за межі ситуації, в яку вона включена. Ця внутрішня якість і становить людську активність, котру дослідник розглядає як єдність свідомості і діяльності, коли внутрішня духовна і зовнішня практична діяльність тісно взаємопов'язані і взаємозумовлені. Загалом, активність як іманентна властивість суб'єкта тлумачиться С. Рубінштейном у вигляді внутрішньої причини, джерела діяльності.

Людина у такому розумінні постає як діяльна, активна істотою, як творцем навколишнього середовища, суб'єктом зовнішніх і внутрішніх перетворень.

Утім, вказана спроба, як зазначає російський дослідник А. Моїсеєв, загрожувала серйозно редукувати поняття "діяльність" і закріпити за ним лише значення оперативного впливу людини на середовище. А відтак, виявилася невдалою [10, с. 225]. З цього приводу зауважимо, що з часом поняття "діяльність" було ґрунтовно розроблене О. Леонтьєвим у праці "Діяльність. Свідомість. Особистість". Один з засновників діяльнісного підходу він розглядав діяльність як значно ширше за обсягом поняття, порівняно з активністю [9]. Активність розумілася ним необхідною передумовою діяльності. За допомогою діяльності як висхідної категорії дослідник пояснював походження, розвиток та функціонування свідомості і як наслідок становлення особистості.

З огляду на це, у вітчизняній науковій парадигмі поняття "активність" стало зміщатися від свого первісного значення діяльності, властивого англійській мові. Його почали використовувати переважно у вузькому значенні інформаційного або енергетичного аспекту діяльності. Після XXV з'їзду КПРС, у межах домінування марксистсько-ленінської філософії, поняття "активність" стало висхідним для широкого застосування з пропагандистською метою дефініції "активна життєва позиція". Також у відповідну ідеологічну парадигму вкладалося і поняття "соціальна активність" як видове щодо активності. Під впливом цих тенденцій відбулося подальше семантичне зміщення використання поняття "активність". Воно все більше стало диференціюватися з поняттям "діяльність", застосовуючись переважно у своєму енергетичному значенні [7]. На цій підставі в науковій сфері почали активно використовуватися поняття "активна діяльність", "активна діяльність особистості", "активна участь", "активна життєва позиція".

Однак, не припинилися й спроби розглядати активність як самостійне, відмінне від діяльності поняття а також визначити відповідну сферу його вживання. Власне таке розуміння активності властиве для напрацювань А. Петровського і М. Ярошевського, на думку яких, у співвідношенні з діяльністю активність суб'єкта визначається як динамічна умова її становлення, реалізації і видозміни, як властивість її власного руху. Натомість діяльність постає як "цілеспрямована активність, яка реалізує потреби суб'єкта" [6, с. 90]. У такому контексті активність розглядається як поняття, що відображає здатність живих істот здійснювати довільні рухи і змінюватися під впливом зовнішніх або внутрішніх стимулів, подразників, всезагальну характеристику живих істот, їх власну динаміку як джерело перетворення або підтримання життєво значущих зв'язків з середовищем. У значній мірі вона характеризується зумовленістю здійснюваних дій та специфікою внутрішнього стану суб'єкта. Активність при цьому співвідноситься з діяльністю, виявляючись як її динамічна умова, як властивість її власного руху. Окрім цього активність постає у вигляді найважливішої якості людини, здатність змінювати навколишню дійсність у відповідності з власними потребами, поглядами, цілями.

У сучасній соціально-філософській і соціально-психологічній традиції поширеним є тлумачення активності як значної кількості змістовних феноменів, пов'язаних з мотивацією поведінки індивіда в соціальному середовищі. Саме до такої позиції дотримується К. Альбуханова-Славська. Активність особистості в її інтерпретації постає єдністю відображення, втілення й реалізації зовнішніх та внутрішніх тенденцій в житті особистості. Вона є ціннісним способом моделювання, структурування і здійснення особистістю діяльності, під час якої активність набуває якостей автономної,

цілісної системи функціонування в міжособистісному просторі. Це - спосіб оформлення потреб в мотиваційній сфері особистості, спосіб репрезентації цієї потреби в світі, своєрідною "заявкою" на її здійснення [1, с. 18-19]. За твердженням дослідниці, через активність людина вирішує питання узгодженості, співмірності об'єктивних і суб'єктивних факторів діяльності. Тим самим активність постає динамічною складовою діяльності, яка реалізується ситуативно у потрібний момент часу. Власне на основі певного поглиблення напрацювань С. Рубінштейна, К. Альбуханова-Славська й інші представники означеного підходу розглядали активність як ключове поняття у соціальній психології. Натомість діяльність тлумачиться ними як беззмістовне начало, яке наповнюється змістом лише під впливом активності.

Утім, таке розуміння діяльності, на думку А. Моїсеєва, має вразливі сторони, адже діяльність з самого початку активна своєю сутністю. Вона не може бути пасивною або неактивною. У свою чергу мотиви й цілі діяльності нерозривно пов'язані з діяльністю, яка без них просто не існує і цілком не потребує спеціального оформлення з допомогою активності [10, с. 226]. Хоча з такою позицією автора можна погодитись лише частково. Коли не викликає заперечень, що мотиви і цілі діяльності діалектично пов'язані з діяльністю, то діяльність не можна вважати необхідно активною. На це вказує не тільки феномен бездіяльності, а й поширені імітаційні форми діяльності. Мається на увазі діяльність, яка інспірується іншими суб'єктами на основі примусу, коли індивід здатен до певної міри ігнорувати діяльність, регулюючи її інтенсивність.

Принципова відмінність активності й діяльності, з позиції К. Альбуханової-Славської, полягає в тому, що діяльність виходить з потреби в предметі, активність – з потреби в діяльності. Активність не лише якісно властива самій діяльності, а й структурно складно організована. Вона визначає діяльність (з її структурою й функціями), мотиви, цілі, спрямованість, бажання (або небажання) здійснювати діяльність [2, с. 77]. Інакше кажучи активність є рушійною силою, джерелом актуалізації в людині її до певного часу прихованого потенціалу. Активність - не тільки джерело діяльності, вона супроводжує всі етапи людської діяльності щодо реалізації прийнятих рішень. Вона може здійснювати й координаційну функцію щодо діяльності.

У психологічному контексті, за твердженням В. Бехтерева, істотною є характеристика активності як стану і якості, що ґрунтується на потребах та інтересах особистості й існує у вигляді внутрішньої готовності до діяльності, а також як відношення – більш або менш енергійна самодіяльність, спрямована на перетворення різних сфер діяльності і самих її суб'єктів [4]. Активність тлумачиться у психологічних науках не лише в її співвідношенні з діяльністю, а й як динамічна умова її становлення. У контексті цього С. Головін визначив декілька значущих характеристик активності [5]. На його думку, вона обумовлена специфікою внутрішніх станів суб'єкта безпосередньо в момент дії, на відміну від реактивності, коли дії обумовлені попередньою ситуацією. Для неї властива довільність, обумовленість наявною метою суб'єкта, та надситуативність – вихід за межі висхідних цілей, на відміну від пристосовуваності як обмеження діяльності вузькими межами заданого (надситуативна активність), значна стійкість діяльності у відношенні щодо прийнятої цілі, на відміну від пасивного уподібнення предметам, з якими суб'єкт зіштовхнеться під час здійснення діяльності.

Узагальнюючи сказане, А. Моїсеєв виокремив декілька спільних характеристик активності у її зв'язку з діяльністю. До них належать уявлення про активність як: форму діяльності, що засвідчує сутнісну єдність понять активності і діяльності; діяльність, до котрої в людини виникає власне внутрішнє відношення, що відображає індивідуальний

досвід людини; особистісно значущу діяльність: форми самовираження, самоствердження людини, з одного боку, і людини як продукту активної й ініціативної взаємодії з оточуючим соціальним середовищем – з іншого; діяльність, спрямовану на перетворення оточуючого світу; якість особистості, яка проявляється у внутрішній готовності до цілеспрямованої взаємодії з середовищем, до самодіяльності, що базується на потребах й інтересах особистості, і характеризується прагненням та бажанням діяти, цілеспрямованістю і настійливістю, енергійністю й ініціативою; особистісно значуща діяльність, спрямована на самовираження, самоствердження людини, з одного боку, і людини як продукту активної й ініціативної взаємодії з навколишнім соціальним середовищем – з іншого [10, с. 224-225].

Розглядаючи активність як особливу форму діяльності, В. Кругліков, Є. Платонов, Ю. Шаронов також звертаються до проблеми її сутнісних характеристик, котрими вважають інтенсифікацію основних характеристик діяльності, а також дві додаткові властивості – ініціативність та ситуативність [7]. Інтенсифікація відображає якісно-кількісні характеристики діяльності. Активність вказує на високий рівень мотивації і оволодіння суб'єктом способами і прийомами діяльності. Під ініціативністю розуміється внутрішнє спонукання до діяльності, підприємливість та їхня реалізація у діяльності особистості. Наявність ініціативи підтверджує волюві, творчі, психофізичні здібності особистості. Саме ініціативність є необхідною умовою виявлення активності в соціальному середовищі. Натомість ситуативність темпів, ритмів, інтенсивності активності виявляється у залежності від пристосування особистості до викликів природної і соціальної необхідності.

На особливу увагу в контексті запропонованої проблематики заслуговують напрацювання О. Нікіфорова. Дослідник виділив низку атрибутивних ознак діяльності у її зіставленні з активністю. Насамперед, діяльність вирізняється цілеспрямованим характером. Ця активність завжди спрямована на досягнення свідомо визначеної мети. Безцільна активність не є діяльністю. Немає мети – немає і діяльності, з'явилась мета – починається діяльність [11, с. 296]. Натомість активність може бути цілком спонтанною і позбавленою мети. Зокрема, це стосується соціальної активності, ґрунтованої на інстинктивних, волевих, емоційних й інтуїтивних началах. Ще однією атрибутивною ознакою діяльності є її продуманість. Після визначення мети, людина, проектуючи діяльність, вибирає методи її досягнення. "Так створюється ідеальна схема діяльності, яка виявляється, з одного боку, метою, з іншого – ситуацією, в якій перебуває діяч, і умовами, в яких їй потрібно діяти" [11, с. 296]. Багато в чому продуманість діяльності так чи інакше має раціональний характер. Одним з критеріїв раціональності є досягнення мети. У випадку, якщо мета досягнута, то дії, спрямовані на її досягнення, мали раціональний характер. Натомість недосягнення результату може вказувати на ірраціональний характер діяльності. У підсумку діяльність завершується результатом. Діяльність відрізняється від соціальної активності й тим, що в ній чітко виявляється свобода волі стосовно досягнення мети.

Власне діяльність, яка має цілеспрямований характер, завбачує здатність людини вільно вибирати мету, засоби та умови діяльності. Коли ж розглядати активність, то часто її джерела мають ірраціональний характер (емоції, воля, інтуїція), і можуть бути достатньо незалежними від прагнень і бажань суб'єкта активності. Враховуючи сказане, можемо констатувати, що поняття "соціальна активність" є ширшим за обсягом стосовно поняття "діяльність". Насамперед, це стосується виявлення у межах соціальної активності раціональної й ірраціональної складової, а діяльність постає як цілком свідома,

цілеспрямована, раціональна, соціально вмотивована активність, спрямована на перетворення світу природи і культури.

Узагалі - поняття "активність" пройшло еволюцію у науковій, зокрема філософській парадигмі. У зв'язку з відображенням єдиної сфери соціальної реальності поняття "активність" і "діяльність" тривалий час використовували як тотожні, а активність вважалася невід'ємною складовою діяльності. Від 30-х рр. XX ст. поняття «активність» почало застосовуватись для позначення внутрішнього джерела та рушійної сили діяльності (С. Рубінштейн). У напрацюваннях радянських авторів 60-70-х рр. XX ст. активність почала тлумачитись переважно у значенні інформаційного або енергетичного аспекту діяльності, що втілюється в поширенні з ідеологічною метою понять "активна діяльність", "активна діяльність особистості", "активна життєва позиція", "соціальна активність". У контексті визначення родово-видового відношення між поняттями "активність" і "діяльність" вирізняють два основні підходи. Згідно з першим, діяльність становить цілеспрямовану активність, що реалізує потреби суб'єкта (А. Петровський, М. Ярошевський, М. Михальченко, В. Андрущенко, Л. Губерський). У межах цього підходу активність є родовим поняттям щодо діяльності. За другим підходом (К. Абульханова-Славська, Є. Ануфрієв, В. Бехтерев, О. Леонтьєв, Л. Коган, С. Рубінштейн) активність розглядають як складову діяльності. Вона тлумачиться як джерело, рушійна сила, умова і міра діяльності, як здатність змінювати навколишнє середовище, відповідно до потреб індивіда.

Принципова відмінність між активністю і діяльністю полягає в тому, що діяльність виходить з потреби в предметі, активність – з потреби у діяльності. Також для активності властива довільність, ініціативність та ситуативність. На відміну від активності, діяльність має цілеспрямований, цілепокладальний характер. Натомість активність загалом, й соціальна активність зокрема, можуть мати і цілеспрямований раціональний, і спонтанний, ірраціональний, позбавлений мети, характер. Якщо діяльність, зазвичай, детермінована природною або соціальною необхідністю, то в активності виявляється вищий ступінь свободи волі стосовно шляхів і методів досягнення поставленої мети. На основі сказаного доведено: поняття "активність" є ширшим за обсягом щодо діяльності поняттям, а відтак - родовим стосовно нього.

Список використаної літератури

1. Абульханова-Славская К. А. О путях построения типологии личности / К. А. Абульханова-Славская. Психологический журнал. – 1983. – Т. 4. – № 1. – С. 14 – 29.
2. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
3. Бернштейн Н. А. Избранные труды по биомеханике и кибернетике / Н. А. Бернштейн. – М.: СпортАкадемПресс, 2001. – 295 с.
4. Бехтерев В. Ф. Активность личности: психолого-педагогический аспекты воспитания в современных условиях / В. Ф. Бехтерев. – Красноярск: Краснояр. гос. ун-т, Лесосиб. пед. ин-т, 1996. – 140 с.
5. Головин С. Ю. Словарь практического психолога / С. Ю. Головин. – М.: АСТ, Харвест. 1998. – 800 с.

6. Краткий психологический словарь [Текст] / Под общ. ред. А. В. Петровского и М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., расшир., испр. и доп. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 512 с.
7. Кругликов В. Н., Платонов Е. В., Шаронов Ю. А. Деловые игры и другие методы активизации познавательной деятельности. – СПб.: П-2, 2006. – 189 с.
8. Лапина Т. С. Этика социальной активности личности / Т. С. Лапина. – М.: Высшая школа, 1974. – 112 с.
9. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1997. – 304 с.
10. Моисеев А. С. Психологический подход к определению понятия "социальная активность". – С. 222 – 232. – Электронный ресурс. Режим доступа: http://psyjournals.ru/files/63212/16_Moiseev.PDF.
11. Никифоров А. Л. Соотношение рациональности и свободы в человеческой деятельности // Рациональность на перепутье. В 2-х кн. – Кн. 1. – М.: РОССПЭН, 1999. – С. 295 – 313.
12. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн; отв. ред. Е. В. Шорохова. – 2-е изд. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.
13. Смирнов В. А. Социальная активность советских рабочих: Некоторые методы и социальные аспекты проблемы / В. А. Смирнов. – М.: Политиздат, 1970. – 207 с.

TO THE PROBLEM OF DEFINITION OF THE NOTION "ACTIVITY" WITHIN SOCIAL AND PHILOSOPHIC ANALYSIS

Nataliya Kovtun

*Zhytomyr State Ivan Franko University, Philosophy Chair
10008, Ukraine, Zhytomyr, Velyka Berdychivska 40, e-mail: miller-melnik@ukr.net*

In the article evolution of the notion "activity" is revealed within Ukrainian social and philosophic paradigm development of social phenomena research and main spheres of its usage in natural and humanitarian branches are outlined. In the research correlation between activity and reactivity, activity and practice is emphasized.

Key words: activity, reactivity, social activity, person, society.

**К ПРОБЛЕМЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ "АКТИВНОСТЬ"
В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОГО АНАЛИЗА****Наталья Ковтун***Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, кафедра
философии,**10008, Украина, г. Житомир, ул. Великая Бердичевская 40, e-mail: miller-
melnik@ukr.net*

Рассматривается эволюция понятия "активность" в контексте развития отечественной социально-философской парадигмы исследования социальных явлений. Определены сферы его использования в естественнонаучной и социогуманитарной сферах. Особое внимание сконцентрировано на анализе соотношения между активностью и реактивностью, активностью и деятельностью.

Ключевые слова: активность, реактивность, социальная активность, индивид, общество.